

КОГНІТИВНА ЗНАЧУЩІСТЬ ПОВТОРІВ

У статті розглянуто когнітивний та когнітологічний аспекти повторів.

Актуальність дослідження продиктована кардинальним поворотом лінгвістичних досліджень у бік вивчення когнітивної сторони мовної діяльності. До сьогодні когнітивна лінгвістика представлена в світі декількома потужними напрямками, кожен з яких відрізняється своїми настановами, своєю ділянкою та особливими процедурами аналізу (Є.С. Кубрякова, Є.В. Падучева, З.Д. Попова, Ю.С. Степанов, В.І. Шаховський, В.В. Красних, А.А. Уфімцева, Н.Н. Болдирев та ін.).

Недостатність вивченості когнітивного аспекту повторів.

1) Аналіз публікацій з проблем повтору свідчить про те, що дослідження повтору не виходило, як правило, за межі структурних та функціональних досліджень. У дусі сучасної міждисциплінарної антропоцентричної парадигми акцент робиться на мовну особистість та мову як найважливішу її складову [1], на інтеграцію лінгвістичного, когнітивного та психологічного світогляду мовної особистості [2], на врахування актуально неусвідомлюваних людиною суто фізичних параметрів тексту [3: 8,12], на пояснення мовної форми її функціями [4; 5; 6].

2) В окремих дослідженнях, психолінгвістичних роботах повтор представлено або як прояв підсвідомості [7: 255; 8: 117], або як "неконтрольований підтекст" [9: 40] і навіть як поєднання індивідуальної стратегії мовця з певним універсальним принципом. Повтор може виникати на перших стадіях фонологічного розвитку мови [10: 267]. Однак безперечним є той факт, що повтор як лінгвістичне явище не виникає випадково чи автоматично. Цілком очевидно, що повтор не є якимось "стороннім" явищем, яке можна проігнорувати. Функціонуючи на трьох рівнях – синтаксичному, фонологічному і концептуальному, повтори є результатом обдумування, пошуку відповіді, вимушеної паузації тощо [11: 201].

Когнітивний аспект повторів пов'язаний з реалізацією когнітивної функції мови як знаряддя пізнання (когніції), як засобу оволодіння знаннями та суспільно-політичним досвідом і як засіб вираження діяльності свідомості. За зауваженням Є.С. Кубрякової, сутність когнітивного підходу до явищ мови полягає в його розумінні "как лучшего свидетельства существования в нашей голове разнообразных структур знания о мире, в основе которых лежит такая единица ментальной информации, как концепт. Концепты разного типа (образы, представления, понятия) или их объединения (картинки, гештальты, схемы, диаграммы, пропозиции, фреймы и т.п.) рождаются в процессе восприятия мира, они создаются в актах познания, отражают и обобщают человеческий опыт и осмысленную в разных типах деятельности с миром действительность. Язык выявляет, объективирует то, как увиден и понят мир человеческим разумом, как он преломлен и категоризован сознанием. Каждая языковая единица и особенно каждая языковая категория могут рассматриваться как проявление указанных выше когнитивных процессов и в качестве специфических их результатов" [12: 57]

На наш погляд, правомірним є розрізнення когнітологічної та когнітивної значущості повторів. Когнітологічний аспект повторів пов'язаний з процесом пізнання та накопичення знань, а когнітивний – з процесом концептуалізації та категоризації позамовної реальності та вербалізації їх результатів.

Розглянемо когнітологічний аспект повторів.

1) З позиції теорії пізнання – когнітології – повтор розглядається як самоочевидність, яка лежить в основі наукового знання та мислення взагалі. Структури повтору мають статус когнітивних утворень і в цій своїй якості розглядаються як початкові елементи свідомості. Таке положення пояснюється тим, що повтор (повторення) стає принципом виміру. Для того, щоб фіксувати специфіку передрозуміння, дослідники звертаються до психічної властивості – ехолоалії (мовонаслідування), що дає можливість когнітивним структурам робити пряме повторення, яке описується за формулою закону тотожності: $A=A$. Вивчення структур свідомості в межах гуманітарних наук (А. Бергсон, К. Леві-Строс, В.Я. Пропп) дозволило зробити висновок про те, що "инвариантность как неизменное начало сознания зафиксировано в факте повторяемости" [13: 387]. Таким чином, повторюваність, яка фіксується у фактах повсякденності і є зовнішньою для структур мислення, набуває статусу певної сполучної ланки між логічним мисленням та умовно-рефлекторною діяльністю.

2) Повтор є необхідною складовою процесу навчання та формування необхідних навичок, що є неможливим без повторного відтворення як засвоєного раніше, так і щойно вивченого матеріалу. Вивчене раніше активізується в пам'яті, а щойно викладене краще запам'ятовується та переводиться з короткострокової в довгострокову пам'ять. Загальновідомим є те, що чим більшу кількість разів матеріал повторюється, тим краще він запам'ятовується.

3) Повтор пов'язаний з процесом інтерпретації. Рецепція текстів може бути вивчена при розгляді механізмів сприйняття та запам'ятовування, які активно взаємодіють зі змістопороджуючими структурами. До останніх відносять загальні знання про світ, семантичні макроструктури та нарративну суперструктуру. Сукупність цих структур наділяє розповідь, що сприймається, когезією та когерентністю. Проблема породження тексту, яка тісно пов'язана з його сприйняттям, розуміння процесів та механізмів їх здійснення детерміновані онтологією повтору в тексті [3: 6]. Без виявлення онтології повторів ускладнюється точна уява про процеси текстотворення, унеможлиблюється змістовний перехід до розуміння категорій зв'язності та цільності їх як базових категорій тексту.

применены точно так же, как и к продуктам восприятия внешнего мира. Самыми существенными результатами мышления в языковых категориях являются образование и фиксация в памяти различного уровня абстракций." [22: 13].

У сучасній філософії мови підкреслюється той факт, що концептуальна система людини (внутрішня реальність) є не дзеркальним відображенням об'єктивної дійсності, а відображенням, яке інтерпретоване свідомістю (див., наприклад, праці Є.С. Кубрякової, Є.В. Падучевої, Дж. Лакоффа та ін.) При цьому підкреслюється творча роль самого суб'єкта мовної (та пізнавальної) діяльності. Як відзначає С.А. Жаботинська слідом за О.М. Селіврстовою, "единственные "реальности", которые мы на самом деле ощущаем и можем осмысленно обсуждать, – это воспринимаемые нами реальности, которые мы переживаем, т.е. экзистенциальные реальности. Эти реальности содержат нас в качестве редакторов, и все они связаны с наблюдателем" [23: 54]. Активність спостерігача включає членування реальності, що сприймається, на фрагменти, які "висвічуються" в поточній ситуації мовної взаємодії [19: 43]. "При любой концептуализации фрагмента действительности одни аспекты реальности акцентируются, актуализируются, другие затушевываются, уходят в фон: происходит *схематизация* реальной действительности" [24: 157].

З усього вищезазначеного можна зробити висновок про те, що когнітивна функція повторюваних мовних одиниць полягає в матеріалізації в мовній формі результатів пізнання фрагменту дійсності, за яким повторно матеріалізується той його аспект, який здається мовцю найбільш актуальним у момент здійснення мовленнєвої дії. Вивчення фактологічного матеріалу дозволяє припустити, що повтори є **джерелом додаткової інформації щодо характеру сприйняття ситуації**, в межах якої здійснюється повтор, та суб'єктивних факторів, пов'язаних безпосередньо з когнітивними особливостями слухача.

Актуальним з точки зору мовця може стати будь-який компонент ситуації спілкування, який співвідноситься як з семантикою висловлювання, так і пов'язаний з його прагматикою. Відповідним чином він може корелювати з будь-яким компонентом змісту висловлювання.

У процесі реалізації мовленнєвого акту нами передається цілий набір семантичних та прагматичних значень та змістів. Як компоненти семантичної структури висловлювання нами розглядаються компоненти його зовнішньої модальної рамки, яка представлена модусом вбачання, та внутрішньої, яка представлена модусом істинності пропозиції $P(x)$. Пропозиція утворює глибинну структуру, що є логічним корелятом денотативної (референтної) ситуації. Денотат, як фрагмент дійсності, що визначається реченням як об'єкт реального чи концептуального світу [25: 15], постає в реченні у формі судження суб'єктно-предикатної структури [26: 62]. На стадії кодування мовленнєвого повідомлення мовець структурує його семантику у вигляді одиначної пропозиції або ієрархічної структури, розташовує її як диктум у сферу дії модального оператора "істинно". Крім того, на стадії кодування продуцент повідомляє висловлюванню певні параметри прагматичної структури та характеристики, які відзначаються прагматичним контекстом.

Разом з Н.В. Малімоновою [27] ми зводимо компоненти смислової структури до набору пропозиціональних структур у такому вигляді:

На рівні семантичної структури:

1. $Y \rightarrow$ (вважати), що U (зовнішня модальна рамка)
2. $U \rightarrow$ (мати властивість) "істинно" (внутрішня модальна рамка);
3. $S \rightarrow P$, де S і P – суб'єкт та предикат пропозиції, яка відображається у поверхневій структурі. У висловлюванні може міститися декілька пропозицій типу " $S \rightarrow P$ ", які оформлені у вигляді експліцитних та імпліцитних предикацій, пресупозицій та імплікатур.

На рівні прагматичної структури:

1. $U \rightarrow$ (мати властивість) $A1 (B1, C1, D1)$, що означає, що висловлювання має форму $A1$ (тему $B1$, іллокутивну спрямованість $C1$, скероване на досягнення кінцевого результату (наприклад, позамовної мети, перлокутивного ефекту) $D1$),
2. $U \rightarrow$ (мати місце, бути реалізованим) $E1 (F1, G1)$, що означає, що висловлювання реалізоване в момент часу $E1$, в місці $F1$, з особистісно-рольовими характеристиками комунікантів $G1$) [27: 10].

За нашими спостереженнями, повторювані мовні одиниці, які описують концептуалізацію референтної ситуації, найчастіше співвідносяться з семантичною структурою висловлювання. Повтори, які співвідносяться з концептуалізацією комунікативно-прагматичного контексту, є характерними для реактивних реплік діалогічних єдностей і оформлені у вигляді питань-перепитувань, вигуків емоційного реагування, що несуть суб'єктивну модальність різної семантики (подив, спантеличеність, сумнів тощо). Когнітивна значущість повторів, що входять до складу реактивної репліки діалогічної єдності, має більш складний характер. Розглядаючи його когнітивну значущість, Н.В. Малімонова відзначає, що реципієнт розкодовує вербалізоване висловлювання-стимул, співвідносить компоненти його смислової структури з наявними в нього когнітивними структурами в ході інтерпретації. Продукування мовленнєвого акту подиву є результатом інтерпретації та перетворення висловлювання-стимулу, коли для верифікації стимулу реципієнт "обращается к *своему* денотату положения вещи в мире, фиксируя различия" [27: 9]. Повторюється та актуалізується та мовна одиниця, яка найбільше відрізняється від відповідної когнітивної структури співрозмовника.

Наведемо приклади першого типу, що ілюструють вищенаведену схему, коли актуальна ознака референтної ситуації входить до складу семантичної структури висловлювання (пункт 3) як предикативна ознака (приклад 1) або частотність здійснення дії (приклад 2):

- (1) "He is our daddy," Paula exploded at him. "He's ours, he's ours!" (E. Segal)
- (2) "He's never gonna come back to this house," Paula insisted. "Never, never" (E. Segal)

Актуальним може виявитися модус істинності зовнішньої модальної рамки (пункт 2), коли в фокусі уваги опиняється відповідність всієї предикації дійсності:

(3) "Does it say that anywhere on the tie? Does it, does it, does it?" (E. Segal)

У прикладі (4) актуальним є модус потенційності та повторюється модальний компонент смислової структури:

(4) "Now, it would appear to me", Mr. Duffy said, and cleared his pipes again, "it would appear to me maybe that doctor might be pretty big around here" (R.P. Warren)

Як приклади найбільш поширених повторів, які співвідносяться з концептуалізацією комунікативно-прагматичного контексту, наведемо такий приклад повтору, що містить цитату теми:

(5) - I tried to convince myself that it was to earn a degree, but I really wanted to get to Harlem.

- What's Harlem got to do with this?(J. Richards)

Приклади повторів, які вербалізують інші компоненти прагматичної структури висловлювання, є досить рідкісними та пов'язані з ситуаціями, коли предметом мови стають самі компоненти прагматичного контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Степанов Ю.С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования // Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 5-16
2. Березин Ф.М. О парадигмах в истории языкознания XX в. // Лингвистические исследования в конце XXв. – М.: Наука, 2000. – С. 9-25
3. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
4. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления // Под ред. А.А. Кибрика, И.М. Кобозевой, И.А. Секериной. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 480 с.
5. Кубрякова Е.С. Рецензия на книгу: Бондарко А.В. Функциональная грамматика // Вопросы языкознания. – 1987. – №2 – С. 137-141.
6. Гак В.Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка // Проблемы функциональной грамматики. – М.: Наука, 1985. – С. 5-16
7. Nagata Hiroshi. Effect of repetition on grammaticality judgements under objective and subjective self-awareness conditions // Journal of psycholinguistic research. – 1989. – Vol.18, №3. – P. 255-269.
8. Kanwischer N.G. Repetition blindness: type recognition without token individuation // Cognition. – 1987. – Vol.27, №2. – P. 117-143.
9. Ронен О. Лексические и ритмико-синтаксические повторения и "неконтролируемый подтекст" // Изв. АН РФ. Сер. лингв. и языка. – 1997. – Т. 56, №3. – С. 40-44.
10. Lleo C., Homonymy and reduplication: on the extended availability of two strategies in phonological acquisition // Journal of child language. – 1990. – Vol.17, № 2. – P. 267-278.
11. Clark H.H., Wasow Th. Repeating words in spontaneous speech // Cognitive psychology. – 1998. – Vol.37, № 3. – P. 201-242.
12. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
13. Климов Ю.Е. О природе повторяющихся структур мифологического мышления // Рационализм и культура. Т.2 – Ростов н/Д: Изд-во СКНЦ ВШ, 2002. – С. 385-388
14. Яницкий Л. Циклизация как коммуникативная стратегия в современном мире // Критика и семиотика. Вып. 1-2, 2000. – С. 170-174.
15. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти. – Автореф... докт. філол наук. – Киев, 2003. – 28 с.
16. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят о мышлении. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
17. Galperin I.R. Stylistics. – М.: Higher school publishing house, 1971. – 343 p.
18. Ігнатенко Л.Ю. Повтор як засіб зміни когнітивного значення вислову // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції "Треті Каразінські читання: методика і лінгвістика – на шляху до інтеграції" 28 жовтня 2003 р. – Харків: Харк. нац. ун-т. – С. 25
19. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах // Под ред. А.Е. Кибрика, А.С. Нариньяни. – М.: Наука, 1987. – 280 с.
20. Nosek J. Pause and Repetition in Modern Colloquial English // Prague Studies in English XIII: Acta Universitatis
21. Tosca S. A Pragmatics of Links // Journal of Digital Information, Vol.1, Iss.6, 2000.
22. Klix F. On stationary and inferential knowledge // Abstr. of the XXII-nd International Congress of Psychology. – Leipzig, 1991.
23. Жаботинская С.А. Структура *There+to be*: лингвокогнитивный аспект // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 53-60.
24. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
25. Сергеева В.И. Сентенциональные единицы языка в их отношении к мышлению: конспект лекций. – Калинин, 1990. – 25 с.
26. Иртеньева Н.Ф. О лингвистической пресуппозиции // Проблемы семантического синтаксиса. – Пятигорск, 1975. – С. 78-84.
27. Малимонова Н.В. Когнитивная обусловленность речевого акта удивления // Вестник Международного Славянского университета. Сер. Филология. 2003. – Т. VI. – № 1. – С. 9-12.

Матеріал надійшов до редакції 23.12. 2004 р.

Малиновский Э.Ф. Когнитивная значимость повторов.

В статье рассмотрены когнитивный и когнитологический аспекты повторов.

Malinovsky E.F. Cognitive Significance of Repetitions

The papers considers cognitive and cognitological aspects of repetitions.